VALENȚE PRAGMATICE ALE ETIMOLOGIEI TROPILOR

ELENA DRAGOŞ
Facultatea de Litere
Universitatea „Babeş-Bolyai”

0. Deşi s-ar putea crede că între pragmatică, etimologie şi tropi cu greu se pot stabili anumite relații, opinăm că modularitatea este capabilă să inițieze astfel de relații, mai cu seamă că aceasta este direct proporțională cu precocitatea sistemului, adică cu situarea lui la un nivel inferior (DEP: 231), ceea ce , de fapt, ne oferă tropii poeziei anteeminesciene, respectiv sistemul retoric al acestor creații. Funcția modulară a limbajului presupune o asociere de caracteristici ce decurg din procesele de ajustare contextuală (DESL: 227), adică tocmai ce e propriu pragmaticii – vorbire în context determinat. Acționând autonom şi compartimentat, sistemul modular mai are şi posibilitatea de a se manifesta în paralel cu diverse nivele de analiză, fiecare nivel putând interveni în activitatea nivelelor inferioare.

De aceea dezambiguizarea tropilor, prin observarea etimologiei elementelor componente, la care se adaugă analiza limbajului poetic în faza sa incipientă, constatarea inexistenței unei norme literare, precum şi exercitarea diverselor influențe pe care limba vorbită le suferea, fără nici o îndrumare ştiințifică avizată, reprezintă câteva obiective de ordin pragmatic de rezolvat prin sistemul modular.

1. Se ştie că la baza activității de tip literar, ea însăşi act ilocuționar, cu calități intenționale, stă impresia unei atitudini intuitive, preconştiente față de cele comunicate, atitudine ce se manifestă încă din faza alegerii, selectării cuvintelor, a combinării lor în sintagme imaginative, astfel încât nivelul pragmatic devine semnificativ prin întrebuințarea intențională a limbajului. Privitor la valoarea de acțiune a tropilor, aceştia, în special, metafora, fiind acte de vorbire indirecte, implicit au valori ilocuționare, constituindu-se în elemente ce asigură eficiența textului literar din punctul de vedere al naturii comunicativ-acționale, dar exercitând şi acțiunea transformatoare asupra elementelor componente, împreună cu cea intențională. Având caracter eminamente enunțiativ, tropii concentrează la maximum intenționalitatea, prin selecția din interiorul codului, prin strategia organizatoare a elementelor selectate, încât text-discursul poetic devine singura sursă pentru schimbarea stării de conştiință a sistemului de evaluare a receptorului. Dar receptarea nu e numai un proces ce suportă nişte acțiuni ale textului, ci posedă şi capacitatea de feed-back, de influențare a mesajului, pe baza relației de interacțiune pe care o presupune (Guespin 1984). Acest fapt transformă

BDD-V134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:19 UTC)

textul dintr-un mod de comunicare într-unul interacțional. De asemenea, tot ca aspecte pragmatice dezvoltate de tropi se pot enumera cele afective, senzorial- perceptive, simbolic-imaginative (Mihăilă 1987).

1.1. Mai trebuie discutat un lucru, anume enunțarea figurată, specifică mecanismului metaforic, ce scoate la iveală atât sensul enunțării locutorului, adică al autorului atribuit enunțării sau autorul pretins, coincident cu naratorul din povestire (Ducrot 1984: 152), cât şi intenția comunicativă a enunțiatorului sau a subiectului vorbitor, autorul empiric al enunțului. Dacă sensul enunțării locutorului e intradiscursiv, ținând de norma instituită în discurs, intenția comunicativă a enunțiatorului atinge universul de credințe ale acestuia, natura sa intimă ca organizare psihică, deci elemente „exterioare" discursului, conducând la ideea că metafora, ca element al text-discursului e deopotrivă mediatoare a semioticului şi a semanticului (Ricoeur 1984: 110). De aici rezultă că intenția de la baza discursului literar e mai intim legată de enunțiator, de unde şi „sinceritatea" actului, care, în cazul liricului, duce la coincidența condiției de sinceritate cu condiția esențială (Cosăceanu 1986: 373).

2. Şi pentru ca demonstrația de mai sus să fie şi credibilă, ne- am oprit la o comparație, pe linia modulară a lexicului component al metaforei, între poezia românească a începuturilor (Iancu Văcărescu şi, în parte, C. Conachi) şi poezia lui Vasile Alecsandri, având drept reper *Luceafărul* lui Mihai Eminescu, în care, cu altă ocazie, observam că metaforica poemului se împarte între actele ilocuționare literal şi figurat, în sensul că metaforele implicații sunt construite exclusiv cu lexeme de origine latină, pe când cele coalescente au ca termen literal elemente de origine slavă.

Este de netăgăduit că, insistând asupra etimologiei sintagmelor metaforice, se realizează concomitent şi dezambiguizarea acestora, identificarea forței ilocuționare, ca şi observarea efectelor contextuale. De aceea „procedurile de acces la lexic sunt determinate exclusiv de informațiile provenite de la semnal, prin organizarea internă a lexicului mental, fără intervenția informațiilor de la nivelele sintactic şi semantic" (DEP 1999: 228).

2.1. Mai întâi, observăm că metaforele din poeziile lui Iancu Văcărescu sunt mai ales explicite (coalescente). Cele formate din cuvinte de origine latină sunt organizate în relații acuzativale cu prepoziția *de*, genitivale şi sintactice de tipul numelui predicativ. Ce consecințe are explicitarea metaforică? În primul rând, forța ilocuționară trece întreagă în ceea ce se numeşte condiția de sinceritate, poetul „cu înclinări grave şi meditative" (Călinescu 1941: 114) e preocupat de viața socială, de filosofare asupra ei, exprimându-se direct, făcând din metafora explicită un act ilocuționar direct, frizând nu de puține ori definiția sau maxima: „este o himeră / Sfânta soțietate" (138) sau „Legea a ta / Adevăr este" (130). Observăm forma propozițională a actului metaforic cu referentul exprimat şi cu predicația specifică, ca în „Legea a ta / Adevăr este". În cazul primului exemplu, forța ilocuționară e dată de lexemul *himeră*, ceva imaginativ, în contrast sintagmatic cu *soțietate*, împreună exprimând un act de aserțiune, de afirmație. În cel de al doilea, forța ilocuționară coincide cu conținutul propozițional, ambele lexeme, *lege* şi *adevăr*, făcând

BDD-V134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:19 UTC)

parte din modulul abstract filosofic al lexicului. La fel se poate interpreta şi „Soţietatea turmă / de lupi se face" (141), cu menţiunea că *turmă de lupi* coboară registrul spre unul conjunctural, având însă o forţă ilocuţionară bine marcată de contrastul dintre om şi fiară. Aceeaşi menţiune şi pentru „definiţia" iubirii: „Materie ce arde / în focul de-Adevăr" (132), unde conceptul *materie* e explicitat metaforic de *focul de Adevăr* (focul adevărului). Toate aceste metafore definiţii se constituie cu un lexic socio-filosofic de origine latină: *adevăr* care mai înseamnă şi înţelepciune, *lege*, *materie* ce mai are sensul de operă de artă, *moarte, soţietate,* care are şi sensul de potrivire, un lexic pregătit pretextual de preocupările enunţiatorului (ale omului Iancu Văcărescu), adânc ancorat în realităţile societăţii româneşti antepaşoptiste, anteunioniste.

Actul de sinceritate se menţine ca atare, şi e mai firesc poate, în exprimarea metaforică a iubirii, totalitatea componentelor lexicale ale metaforei fiind de origine latină: „În ochi-mi strălucesc / doi sori ce mă-ncălzesc / C-un umed foc d-amor"(165). Selectând metafora „umed foc d-amor", obsevăm că încape şi un oximoron „umed foc ", cu o semnificaţie destul de încifrată.

Dacă etimologia componentelor metaforice explicite este slavă sau de altă natură, aceasta atrage după sine determinante slave, schimbând registrul lexical într-unul stângaci, dovedind mai acut că lexicul poetic e la începuturi : „asvârleam omor (prin ţevi) " (108), „veacul de vecie" (132), „duhul izvodirei" (137), „moşnean de vitejie" (157). Atracţia etimologică e mai vizibilă când metafora e sub formă propoziţională: „Nenorocirea-mi este stăpână" (176), unde se personifică un concept, *nenorocirea*, printr-un cuvânt specific realităţilor timpului, *stăpână*. La fel se interpretează şi „moşnean de vitejie"(152), unde cuvântul *moşnean* e propriu societăţii feudale, însemnând „răzeş, ţăran liber". Iată că modelul modular datează, pe lângă faptul că poate caracteriza un anume nivel de gândire (vezi elementele lexicale anterioare), ceea ce aduce noi argumente în a lua în calcul pragmatica textului literar. Sau, cum mai bine a observat U. Eco (1996: 17): „Interpretarea metaforică ia naştere în interacţiunea dintre un interpret şi un text metaforic, dar rezultatul acestei interpretări e permis atât de natura textului, cât şi de cadrul general al cunoştinţelor enciclopedice ale unei anume culturi, iar în principiu nu are nimic de a face cu intenţiile vorbitorului." Sintagmele metaforice de mai sus creează departajarea semnificativă ce se va lămuri mai bine prin Mihai Eminescu, şi anume că elementele slave nu au dobândit în limba română capacitatea imaginativă de tip poetic.

2.2. Aceeaşi atracţie etimologică se manifestă şi la C. Conachi, poet extravertit, cultivând exclusiv propriul eu, dar reuşind să se destăinuie ca om: „c-o clipală de zâmbire"(38), metaforă care trădează prin lexic, dar şi prin fonetismul cuvântului *clipală*, arealul lingvistic originar al poetului. Intr-o hermeneutică de tip filologic, am putea spune că am reliefat o *intentio operis* (Eco 1996: 25) care transcende celelalte două intenţii, *intentio auctoris* şi *intentio lectoris*, având trăsături evocative, dând culoare istorică şi populară (*clipală* un derivat de la sl*. clipă)*. Când registrul lexical se schimbă, adică predomină elementele latine, ca, de exemplu, în surprinderea universului lexical al iubirii, pragmatica comunicării înregistrează o ascendenţă în exprimarea

BDD-V134 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:19 UTC)

poetică a sentimentului amintit: „Ochii mei ți se-nchină" (33) sau „La oltarul feței tale" (38), unde lexemele din modulul religios, întrebuințate figurat, susțin sinceritatea actului şi-i dau profunzime. „Metafora apare ca un fenomen lexical, dar nu depinde exclusiv de sistemul lexicului" (Eco 1996: 179).

2.3. Spre deosebire de Iancu Văcărescu care vorbeşte de *soțietate,* Vasile Alecsandri are o patrie, o țară, mai cu seamă dacă poezia este realizată după 1859, şi, din această perspectivă, lexicul o invocă în termeni exclusiv latini, urmați de o enumerare tot din registrul latin: „Vii (Anul Nou) s-aduci patriei mele / Pace, glorie, putere, libertate, fericire" (482). *Patria* este un derivat de la lat. *pater* „părinte", posesivul *mele*, ca şi reflexivul *mi,* amplifică acea comuniune implicită specifică implicării poetului în viața acesteia, prin diverse forme. E tot atât de adevărat că „Lumea interioară a autorului (ca Autor Model) este un construct al actului de interpretare, nu o realitate psihologică [...] ce motivează interpretarea însăşi" (Eco 1996: 173).

Sinonimul *patriei* e *țara* (lat. *terra*), pământul patriei, puternic legat de condiția umană. Pentru poet, țara merită jertfa supremă, exprimată patetic: „Corona vieții, fraților, / E moartea pentru țară" (585) sau „Gloria țării şi-a sa mărire / Iată corona vieții întregi" (584), de unde observația că retorica patetismului se scrie cu elemete latine. Remarcăm, de asemenea, elementele bine alese ale enunțării: vocativul *fraților* şi interjecția *iată* ce contribuie la reliefarea forței ilocuționare adiacente metaforei *corona vieții*. Când cuvântul *țară* e implicat în metaforă, nu se depăşeşete faza personificatoare: „Țara ... geme cu amar" (159), „am depus ... peste fruntea țării mele o coroană de martir" (482) prin verb sau substantiv.

Modulul acesta societal mai cuprinde, potrivit momentului istoric, şi conceptele de *libertate*, *viitor*, cuvinte de origine latină, organizate în personificări sau comparații: „ Libertatea-n fața lumei a aprins ... un soare" (406) sau „Dar nu-s cuvinte mai înfocate / Ca libertate şi viitor" (488), în care din nou apare metafora verbală şi un epitet metaforic, *a aprins* şi *înfocate*.

2.3.1. Dacă la Iancu Văcărescu conceptele *adevăr, lege, soțietate* sunt întrebuințate denotativ, la V. Alecsandri, concepte ca *domnie, tiranie, libertate* circumscrise aceluiaşi univers categorial, viața societății, se integrează unor sintagme metaforice, sporind astfel forța ilocuționară a tropului: „Căci domnia-i dulce pom / Care farmecă pe om" (520), o subtilă insinuare față de cei ce țin cu dinții de domnie sau „Fericit acel ce calcă tirania sub picioare" (408), metaforă verbală izvorâtă din realitățile veacului, după cum lexemele *viitor* şi *libertate* formează ele înseşi o sintagmă metaforică, „Ție însăşi pregăteşte viitor de libertate" (344), semn că acestea formau un obsesiv laitmotiv al epocii.

3. În totalitate, aceste fenomene retorice pragmatizate trădează faptul că intenția operei depăşeşete intenția autorului prin limbajul text-discursului. Astfel s-au dezvoltat forțe evocative, ținând de medii sociale şi artistice, s-a pus amprenta ideologicului sau a politicului chiar, s-au adus amănunte despre locuri, mentalități, psihologii etc. Aceste „informații" încifrate în conotațiile limbii, care fac sens

BDD-V134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:19 UTC)

independent de voinţa autorului, sunt elemente constitutive ale limbii istorice, ale culturii lingvisticizate, prezente în codificările cultural simbolice implicite în orice limbă istorică (*apud* Cifor 2006: 35). Şi aceasta pentru că orice interpretare de natură filologică, lingvistică sau pragmatică este până la urmă o încercare de hermeneutică, de interpretare productivă, iar nu reproductivă. De aici concluzia că limba reprezintă, potrivit lui Aristotel, o primă interpretare, pentru că aici, la nivelul limbii, al lexicului, în cazul nostru, se produce o primă delimitare a conţinuturilor conştiinţei în semnificaţii ale entităţilor şi ale raporturilor dintre entităţile lumii reale (*apud* Cifor 2006: 47). De aceea am ales, pentru o corelare specifică a interpretării, modelul modular, care, derivând din cognitivism, realizează o imagine mai apropiată de condiţiile construirii textului. Se constată că la primii poeţi, în special la Iancu Văcărescu, importantă era comunicarea ideii, iar nu transpunerea ei în limbaj poetic (nici nu-l avea!), de unde şi faptul că la el nu s-au format stereotipii, iar prezenţa metaforei e consubstanţială exprimării, în general, şi nu numai celei poetice.

4. Ajungând aici, se impun câteva concluzii :

- întrebuinţarea intenţională a limbajului poetic se susţine prin selecţie şi strategie organizatorică;
- modelul modular e propice unui sistem aflat la începuturile formării lui; e vorba de sistemul poetic;
- în acest caz, am putea să avem de a face cu construcţia de acte ilocuţionare directe, prin trasparenţa semantică a elementelor componente din sintagmele imaginative;
- tot ce ţine de retorica imaginii e construit cu elemente latine; cuvintele de origine slavă nu au această capacitate imaginativă în limba română;
- relaţia dintre etimologie şi dezambiguizare e mai prezentă;
- sensul intradiscursiv şi cel exterior coincid la primii poeţi ;
- interacţionalitatea indusă de text-discursul poetic se poate manifesta unilateral sau multiplu, depinzând de interpret.

SURSE

Vasile Alecsandri, 1965, *Opere* I *(Poezii*), Bucureşti, Editura Academiei RPR.

C. Conachi, 1963, *Scrieri alese*, Ediţie, prefaţă glosar şi bibliografie de Ecaterina şi Alexandru Teodorescu, Bucureşti, Editura pentru literatură.

Iancu Văcărescu, 1985, *Opere*, Bucureşti, Ed. Minerva.

BIBLIOGRAFIE

Călinescu, George, 1941, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* Bucureşti, Fundaţia regală pentru literatură şi artă.

Cifor, Lucia, 2006, *Principii de hermeneutică literară,* Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Cosăceanu, Anca, 1986, „Narativ şi liric: nivele de incidenţă", în *SCL*, XXXVII, nr. 5, p. 372- 375.

BDD-V134 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:19 UTC)

DEP = Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicționar Enciclopedic de Pragmatică*, Cluj, Editura Echinox,1999 (traducere în limba română).

DESL = Oswald Ducrot, Jean Marie Schaeffer, *Noul Dicționar al Ştiințelor Limbajului,* Bucureşti, Editura Babel, 1966 (traducere în limba română).

Dragoş, Elena, 1989, „Metafore eminesciene. Între prediscursiv şi discursiv", în *CL*, XXXIV, nr.2, p.91-99.

Ducrot, Oswald, 1984*, Le dire et le dit*, Paris, Editions De Minuit.

Eco, Umberto, 1996*, Limitele interpretării*, Traducere de Ştefana Mincu şi Daniela Buşcă, Constanța, Editura Pontica.

Guespin, Louis, 1984, „Introduction", în *Languages,* 19, p. 5-14.

Mihăilă, Ecaterina, 1987*,* „Act, Activity, Text", în *RRL*, XXXII, nr. 3, p.259-264.

Ricoeur, Paul, 1984, *Temps et récit*, t. II, *La configuration dans le récit de fiction*, Paris, Editions du Seuil.

BDD-V134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:38:19 UTC)